

Markku Salmela ja Jarkko Toikkanen

Naturdämmerung

Friedrich Hölderlinin ”Brot und Wein“-hymnissä (1800/1801) huolehtiva jumala on poissa ja ihminen itse ”nimeää armaimpansa / Nyt, nyt täytyy sanojen syntyä kuin kukkien” (”nun aber nennt er sein Liebstes / Nun, nun müssen dafür Worte, wie Blumen, entstehn”). Tällaisten kukkasten tapaan ”luonto”, ”luonnollisuus” ja ”luonnottomuus” ovat sanoja, jotka synnyttävät vahvoja, jopa ideologisia miellelyhtymiä. Sitomalla erilaiset käyttäytymismallit luonnon oletettuihin periaatteisiin voidaan tilanteesta riippuen joko korostaa tai vähätellä näiden mallien merkitystä. Jos esimerkiksi tarkoitus on painottaa jonkin inhimillisen ilmiön – kuten vaikkapa kirjallisuuden – kulttuurista erityislaatuisuutta, sen välittömillä luontoyhteyksillä hekumointi ei vaikuta järkevältä retoriselta strategialta. Toisaalta historia osoittaa, että niin vallitseville hierarkioille ja paradigmoille kuin niiden syrjäyttämiseen pyrkiville uusille käännteillekin on ollut hedelmällistä vedota omaan luonnollisuutensa. Koska luonnolla on tapana pysyä hiljaa, kun joku väittää käsittäneensä sen todellisen olemuksen, virheellisestäkään luonnollisuuskortin vilauttelusta jää harvoin kiinni.

Arkipäiväisin luonto on jotain, joka on olemassa ulkoilua ja virkistäytymistä varten; ekologisesti ja ekonomisesti se on taas jotain, jota meidän tulee yhtäaikaaisesti vaalia ja käyttää hyväksemme; filosofisesti ja teologisesti samat huolet toistuvat eri rekistereissä. Äärimmillen vietyinä nämä kysymykset tuntuvat kiertävän täyden ympyrän ja piiloutuvan lopulta johonkin hämärtyvään ja näkymättömään konseptiin, jota vain tapaamme kutsua ”luonnoksi” mutta josta meillä ei ole mahdollisuutta tai ehkä edes lupaa sanoa mitään. Perussubstantiivin merkitys jää täysin auki, eikä liene ihme, etteivät siihen perustuvat adjektiivit luonnollinen ja luonnoton kohta konsensusta yhtään sen paremmin. Siitä huolimatta – tai kenties juuri siksi – nämä sanat herättävät tunteita ja nousevat esiin yhä uudestaan erilaisissa teoreettisissa diskursseissa. Koska luonnottomuus määrittyy aina suhteessa tiettyyn moraaliseen tai tiedolliseen koodistoon, se koetaan varsin subjektiiviseksi käsitteeksi, jonka tulkinnallinen avoimuus sekä mahdollistaa monenlaiset intohimot että tekee mahdottomaksi niiden kieltämisen.

Avaimen edustamassa kirjallisuudentutkimuksessa ja sen lähitieteissä luontoa, luonnollista ja luonnotonta ovat viime vuosina käsitelleet muun muassa ekokritiikin, ympäristöestetiikan, affektiteorian, kognitiivisen poetiikan sekä luonnollisen narratologian kaltaiset tutkimushaarat. Näiden suuntausten siivittäminä myös perinteisen hermeneuttisesti tai jälkistrukturalistisesti kieleen, tekstiin ja kulttuuriin keskittyvät

tutkijat ovat joutuneet pohtimaan esitettyä haastetta. Ongelmana voisi esimerkiksi olla, että jos poimimme runon X ja alamme tutkia sen kielellisiä kukkasia pelkästään niiden tropologisten tai sosiolingvististen ominaispiirteiden mukaisesti, irrotammeko samalla analysoivan mieleemme luonnottomasti lukukokemuksen muista osa-alueista? Olisiko sen sijaan syytä astua kukkasten tuottaman mahdollisen maailman mentaaliseen tilaan ja eläytyä aistimaan niiden tuoksu, jotta kosketuspintamme luontoon säilyisi kokonaisvaltaisena? Mitä yritämmekin, operoimme kirjallisuudentutkijoina aina merkitysten ja vertausten metatasolla, ja siinä mielessä ainakin yhdellä tapaa etäällä sekä luonnosta että muusta reaali maailmasta.

Kielellä on tapana hetkittäin tehdä täydellisiä irtiottoja luonnosta, vetäytyä tietoisesti omaan sopimuksenvaraisuuteensa ja palata sitten flirttailemaan eläinmaailman ja muiden orgaanisten ilmiöiden kanssa vähintäänkin kielikuvien tasolla. Laajennetut luontometaforat (mm. kasvualusta- ja elinkaariajattelu) ovat entisestään leviittäytyneet myös akateemiseen maailmaan. Varsinkin tiukoissa tilanteissa yliopistoväen kriittisissä käytäväkeskusteluissa vilisevät moninaiset eläinhahmot kuten ketut, sudet, myyrät, haukat ja käenpoikaset, ja yliopiston johtoportaa harrastetaan metsänharvennusta. Opetustilanteita kuvaillessa taas pääsee valloilleen todellinen kasvimaailmasta versovien fraasien viidakko. Yliopistotyössäkin havainnollistuu siis usein *kulttuurin* (etymologinen ja historiallinen) lähtökohta: muunnettu luonto. Luonto on samalla sekä kulttuurin Toinen että sen tausta ja syntysija. Kulttuuri-sanana vanhimmat ja havainnollisimmat merkitykset liittyvät maan ja kasvien hoitoon eli luonnon prosessien vaalimiseen ja toisaalta niiden konkreettiseen valjastamiseen. Onkin mielenkiintoista, että vaikei korkeaa-asteen sivistys ihmistieteissä sinänsä allekirjoita vastaavuuttaan luonnon lainalaisuuksien kanssa, humanistienkin koulutukselliset metaforat perustuvat pitkälti ihmisen ja kasvin välisiin analogioihin.

Jo moisten analogioiden mainitseminen – ihmisten, eläinten ja kasvien vapaa vertailu – tarjoaa otollisen reitin tämän lehden keskeisimpiin sisältökysymyksiin. Yksi meitä teemanumeron koostamiseen motivoinut luontoproblematiikan alateema on groteski, jota käsiteltiin laajahkosti *Avaimen* edeltäjässä eli KTS:n vuosikirjassa 52/1999 *Subliimi, groteski, ironia*. Toimitamme parhaillaan artikkelikokoelmaa groteskiuden ja luonnottomuuden yhteyksistä ja eroista, ja lähtökohtainen ajatuksemme on, että groteski on historiallisesti aina ollut tekemisissä tietynlaisen luonnon negaation kanssa. Koska groteski representaatio jää kerta toisensa jälkeen fyysisesti ja materiaalisesti *vajaaksi* tai *ylittää* hyvän maun ja hyväksyttävän esittämisen rajat, se ei ainoastaan petä ”luontoa itseään” vaan myös tuota luontoa kontrolloimaan pyrkivät rakenteet. Tästä syystä groteskin käsitettä ei mielestämme voi valjastaa sosiaalis-poliittisiin tarkoituksiin: groteski hahmo tai kielikuva ei sinänsä edusta mitään tiettyä kulttuurista kehitysvaihetta tai luonnollista olotilaa. Sen sijaan se kyseenalaistaa moisen mahdollisuuden

ylipäättään ja pakottaa meidät kohtaamaan sekä ympäristömme jatkuvan muutoksen että tuon muutoksen pysyvän hallitsemattomuuden.

Tässä mielessä groteski iskee suoraan ajan hermoon juuri meitä kiinnostavalla tavalla: se on kuin jokin tiedostamaton osatekijä ihmisen ikiiaikaisessa luontosuhteessa. Se vaanii luonnon oman reviirin hämärtyvillä rajoilla freudilaisen alitajunnan tapaan mutta pakoilee ansiokkaasti kaikkia paikallistamisyriytyksiä – oli analyysin tavoitteena sitten yksilöön kohdistuva terapia tai yleisten kulttuuristen käytäntöjen perusteiden selvittely. Groteski on toisin sanoen se simbergiläinen orpopiru, jota kukaan ei tohdi ottaa omakseen, kun ei oikein tiedetä, mitä se merkitsee tai edustaa.

Luonnollisten ja luonnottomien teemojen parhaassa historiallis-filologisessa hengessä toivomme, että myös teemanumeromme jutut herättävät tunteita – ja kenties uusia ajatuksia kirjallisuuden moniulotteisesta luontosuhteesta. Jo mainittu groteski tulee keskeisesti esille muutamassakin kirjoituksessa, mutta lehden ensimmäiset silmäykset pääteemaan luodaan kertomusteoreettisesta näkökulmasta. Sekä Liisa Steinby että Heikki Kujansivu viittaavat analyyseissaan narratologian uusimpiin koti- ja ulkomaisiin tuuliin mutta jatkavat niistä omiin itsenäisiin johtopäätöksinsä. Steinby käsittelee luonnottomuuden monia ilmenemismuotoja romaanitaiteessa erityisesti modernismin viitekehyksessä ja löytää Thomas Mannin tuotannosta vankkaa todistusaineistoa kirjallisen tekstin erityislaatuisuuden perustelemiseksi. Sekä binaariset erittelyt että abstraktit yleistyksiset osoittautuvat riittämättömiksi tarkasteltaessa *Tobtori Faustuksen* kaltaisia, omia konventioitaan manipuloivia ja moninaisesti konteksteihin kiinnittyviä tekstejä. Kujansivun essee taas kasvaa kirja-arviosta yleisemmäksi, hyvinkin laaja-alaiseksi pohdinnaksi kertomuksen ja kertomuksellistamisen luonnosta ja suhteesta ihmismieleen.

Kirjallisuus lähestyy kuitenkin luontoa(an) monin muinkin keinoin kuin kertomusteknisesti, sillä kuten Steinby toteaa loppupäätelmässään, ”romaanin muotoutumisessa merkittäväksi kokonaisuudeksi ei ylipäänsä ole kysymys ainoastaan kertomisesta”. Hannu Poutiaisen ja Timo Uotisen filosofissävyyset esseet edustavat erihenkisiä mutta yhtä perinpohjaisia lähestymistapoja luonnottomuuteen ja sen ilmenemiseen kirjallisissa teksteissä. Poutiainen näkee Michel Tournier’n Robinson Crusoen fenomenologisdikonstruktiivisena hahmona, joka ”tuhoamalla yön” yrittää pyyhkiä oman luonnottoman itsensä pois mielen kartalta, jotta luonto kaikessa luonnollisuudessaan säilyisi auringon valaisemana. Uotisen lähtökohdat taas ovat syvällä saksalaisessa idealismissa ja erityisesti Theodor Adornon negatiivisessa dialektiikassa, jonka eettisiä kerrannaisvaikutuksia Uotinen selvittää niin *Macbethin* kuin nykypäivän monenkarvaisten luonnollistamistrendienkin valossa.

Groteskin teemaa lehdessämme käsittelevät John Ruskin, Tommi Kakko ja Irma Perttula, jonka viimesykyisestä väitöskirjasta tarjoamme myös kirja-arvion. Katkelma

Ruskinin *Stones of Venice* -teossarjan kolmannesta osasta sattuu merkittävään ajankohtaan groteskin käsitteen historiallisen muovautumisen kannalta, ja Kakon käännokselleen laatima esipuhe paljastaa, miksi Ruskinin esittämällä ajatuksilla on meille edelleen olennaista sisältöä. Perttulan omasta väitöskirjastaan muokkaama katsaus siihen, mitä groteski oikeastaan on ja miten sitä voi tutkia kirjallisuudessa, syventää teemaa soveltavampaan suuntaan.

Edellisen numeron pääkirjoituksessa pohdimme filologia-sanan olemusta ja sen epämuodikkua (eli luonnottomuutta?) nykyisessä yhteiskunnallisessa ja korkeakoulupoliittisessa ilmapiirissä. Juuri ykkösnumeron kolahtaessa postiluukkuun omassa oppiaineessamme tehtiin odotettu ja luontevahko päätös sanan ilmeisen lopullisesta kuoppaamisesta. Hautajaiset järjestetään ensi vuonna. Vaikka sanat eivät käyttäydykään luonnon orgaanisen logiikan mukaisesti, tämän kielsirpaleen soisi vielä puskevan ilmoille uutta, elinvoimaista kasvustoa – muodossa tai toisessa, holderlinläisten kukkasten tapaan. Tosin pitää muistaa, että vaikka kieli ajoittain kierrättääkin materiaa yhtä tehokkaasti kuin luonto, usko kielen luonnolliseen uusiutumiskohtaan on vähintään naiivi, jollei mahdoton. Hölderlinin hymnin toive siitä, että inhimillinen puhe voisi paikata jumalten poissaolon, vaivaa lukijaansa suoranaishalla pakolla saada sanat sikiämään arvokkailta tuntuvien asioiden äärellä. Mutta mitä tästä pakosta seuraa? Vertauksia, kielikuvia, konventioita, silkkaa aporiaa – hapuilua luonnon hämärään häipyvillä takaporteilla. Kollektiivisesti rakennetut merkkijärjestelmät kun eivät kykene vastaamaan ihmisen unelmaan ehdottoman luonnollisesta ilmaisuskaalasta tai suorasta, alkuperäisestä mimesiksestä.